

A Nemzeti Színház iratainak sorsa

NÉMETH ANTAL

I

Egy-egy fontosabb nemzeti intézményünk kialakulásának, fejlődésének, „életének”, esetleg hanyatlásának vagy megsemmisülésének történetírói rögzítése nemcsak a múlt egyszerű ismerete szempontjából jelentős, hanem igen sokszor a jelen és a jövő számára is értékes tanulságokkal szolgál. Különösen akkor, ha olyan bonyolult, komplex szervezetről van szó, mint amilyen például a *színház*, amely a drámán keresztül az irodalommal, de ezenkívül a művészetek egy sor ágával tart szoros érintkezést.

A magyar Nemzeti Színház emellett a múltban elfoglalt különleges közjogi helyzeténél fogva is különbözött minden más nemzet hivatalos állami színházától, tehát kivételes figyelemre tarthatott és tartott is igényt. Éppen ezért különösnek kell tartanunk, hogy első kimerítő és eredeti forráskutatásokon alapuló „életrajza” csak fennállásának századik évfordulója alkalmából készült el és 1940-ben — éppen negyedszázada — jelent meg.

A közel három évtizeddel ezelőtt végzett úttörő munka kapcsán nem kevés nehézséggel kellett megbirkóznia a kutatónak, és ez talán részben magyarázza az előbb említettényt. Ha a színháztörténész felismerte, hogy egy színház történetét nem írhatja meg a hírlapi kritikák gyakran egymásnak ellentmondó értéktételei alapján, hanem fel kell kutatnia minden dokumentumot, s ezekből magának kell összeállítania a színház belső, „kulisszák mögött” lezajló, teljes életét: — a hatóságokkal folytatott iratváltások, a színházi törvényszékek jegyzőkönyvei ugyanolyan fontos forrásokká válnak, mint egy-egy költségvetési tervezet vagy a pénztári jelentések. Az irattár tehát a legfontosabb és nélkülözhetetlen forrásanyag az egykor lüktető életű színház teljesebb és igazabb megismeréséhez és a valóság minél hűségesebb rekonstrukciójához.

A Nemzeti Színházra vonatkozó iratanyag e nemzeti intézmény szervezeti változásaitól függően mind jellege, mind pedig lelőhelye szempontjából igen változatos képet mutatott. Az iratok sorsát az 1837—1937 közé eső száz év folyamán nem ismertethetem, csak utalok *Pukánszky Kádár Jolánnak A Nemzeti Színház levéltára* című dolgozatára,¹ amely mind a különböző levéltárakban, mind pedig a magánirattárakban akkor még fellelhető dokumentumokat közvetlen tanulmányozás alapján ismertette. A Nemzeti Színházhoz e száz esztendő folyamán érkezett iratanyag sorsa is rendkívül változatos volt. A 27 évvel ezelőtt megjelent tanulmány az akkori állagnak irattípusonként történő áttekintése után ráért az iratok szomorú sorsának ismertetésére a régi Nemzeti Színház lebontását

követő évtizedekben. Ehhez csatlakoznak dolgozatomnak ezúttal először publikált tényei, melyek a Nemzeti Színházra vonatkozó iratoknak az utolsó három évtizedben lezajlott valóban tragikus történetét világítják meg.

A régi Nemzeti Színház épületében őrzött történelmi fontosságú iratanyag szétszűllése ugyanis a Népszínház épületébe való átköltözéssel egyidejűleg vette kezdetét. Az a tény, hogy 1908-ig egy helyben voltak az iratok, megkímélte őket a nagyobb romlástól. A színház új otthonában nem jutott hely az irattár számára. A népszínházi épületnek nagy színpada és nagy nézőtere volt, de hivatali helyiségekben nem bővelkedett. „A levéltári anyag különböző raktárakba és egyéb helyiségekbe szóródott szét, még a házi színpadra is került belőle. Rendes felállítása helyén még csak gondolni sem lehetett. A rohamos pusztulás minden oldalról kikezdte. Pusztult egyfelől, mert nem tördéltek vele, hanyódott és kallódott. A pusztulás másik forrása a mentő jellegű megcsonkítás volt, amellyel egyes érdeklődők a nekik „értékesnek” tetsző darabokat, „úgyis elhanyagodik” felkiáltással magukhoz vették. A harmadik a teljesen rosszhiszemű csonkítás; így került számos darab antikváriusokhoz, s részint ma is ott van, részint magángyűjtők gyűjteményében” — írta 1938-ban *Pukánszky Kádár Jolán*.²

Az anyag megmentésére irányuló törekvéseknek akkor éppen három évtizedes történelmét is az ő illetékes előadásában kell ismertetnem, mert azóta azok az iratok, amelyek alapján a további sorokat *Pukánszky Kádár Jolán* annak idején megírta, szintén elpusztultak.

„A Nemzeti Színház igazgatóit nem lehet azzal vádolni, hogy tétlenül nézték a levéltár pusztulását. *Tóth Imre* igazgató már 1908. november 7-én, tehát pár hónappal a Népszínházba való átköltözés után 2504. sz. a. felterjesztéssel fordult a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez, részletesen kifejtve az okokat, melyek a színház levéltárának rendezését megkívánják. *Tóth Imre* 1910-ben *Reza Dezső* akkori fejedelmi főlevéltárnok memoranduma kapcsán³ 738/1910. sz. a., majd 1912-ben 142. sz. a. újra felterjesztést tett ebben az ügyben, érezve és hangsúlyozva azt az erkölcsi felelősséget, mely őt a levéltár tönkremenése esetén terhelné. *Reza Dezső* fentebb említett memorandumát a minisztérium véleményadás végett a Nemzeti Színház igazgatójának javaslatával együtt megküldötte a Múzeumok és Könyvtárak Főfelügyelőségének; ez a hivatal kiküldte *Ferenczi Zoltánt* és *Fejérfataky Lászlót*, akik helyszíni szemlét is tartottak, s erről a minisztériumnak jelentést tettek. Ezzel az ügy ismét abbamaradt. Miután a felterjesztések eredménytelenek maradtak, *Bánffy Miklós* kormánybiztos 1913. október 28-án újabb felterjesztést tett ebben az ügyben. «Miután a Nemzeti Színház új épületének felépítése immár elhatározott — írja — s remény van arra, hogy az 1916-ik évben el is készül, ez a kérdés újra aktuálissá vált, s van szerencsém azt Nagyméltóságod szíves figyelmébe ajánlani, mert az irattár és levéltár oly rendezetlen állapotban van, hogy az abban levő okmányok és közérdekű iratok nemcsak a szakkörök számára hozzáférhetetlenek, de a színház sem tudja semmi hasznukat venni, s hova-tovább beáll az az állapot, hogy a magyar színészet és irodalom megmérhetetlen kárára az egész anyag elkallódik.» Azonban ez a kérés is süket fülekre talált.

Ha most már az okokat keressük, amelyek ezt az érthetetlenül merev elzárkózást magyarázhatják, az iratok közt meg kell látni a nehézségeket, amelyek ezt az ügyet kérek harminc esztendeig elodázták. A megoldásnak helyi és személyi nehézségei voltak, s mindkét nehézség csak anyagi áldozattal lett volna megoldható, amit a Nemzeti Színháznak amúgy is nagy nehézségekkel küszködő költségvetése nem bírt el.”

Miután 1935-ben átvettem a Nemzeti Színház vezetését, a centenárium közeledő ünnepi esztendeje parancsoló erővel tette ismét időszerűvé a Nemzeti Színház levéltára rendezésének kérdését.

Az akció, amely hivatva volt legalább átmenetileg viszonylagos biztonságba

helyezni a Nemzeti Színház irattárát, még 1935 szeptemberében kezdetét vette. Az 1919/1935. saját számú hivatalos felterjesztésemben — abból a gyakorlati szükségből kiindulva, hogy a Csokonai utcai műhelyház helyrehozatalával és más jellegű felhasználásával kapcsolatban feltétlenül fontos az épület részbeni tehermentesítése, túlsúlyfoltosságának megszüntetése —, helyhiány miatt a Nemzeti Színház múzeumának, könyv- és irattárának, valamint a Népszínházi Alap régi könyvtárának a Csokonai utcai házból való kitelepítésére kértem engedélyt. A Rákóczi út és Nagykörút sarkán álló alapítványi bérpalotában — az ún. Emke-házban — a III. emeleten hosszú idő óta üresen állt egy ötszobás lakás, amit lakás céljára kiadni rendkívül nehéz volt. Viszont a Nemzeti Színház műhelyeinek a Csokonai utcában való elhelyezésére megoldást ígért, ha a múzeumot, könyv- és irattárát ebben a lakásban tudtam volna elhelyezni. Azt kértem tehát az akkori kultuszminisztertől: adjon engedélyt a Nemzeti Színháznak, hogy kedvezményes feltételek mellett kibérelhesse ezt az ötszobás lakást, amelynek ablakai a Nemzeti Színház épületére nyíltak. A VKM 99.842/1935. sz. VIII/1. ügyoszt. sz. leirata november 11-i keltezéssel hozzájárult ahhoz, hogy az év nov. 1-től 1000 pengős méltányos bérért kivehetem a jelzett célra az alapítványi ház III. emelet 17. sz. alatt levő ötszobás lakását.

Az átköltöztetés megtörtént és mind a muzeális anyag, mind a könyvtár átmenetileg viszonylagosan kedvezőbb elhelyezést talált; azonban ez a helyiség is kicsinynek bizonyult az irattári anyag befogadására. Újabb megoldást kellett keresnem.

1936. november 12-én az N. Sz. 2193/1936. sz. felterjesztésben a következőket írtam:

„A Nemzeti Színház levéltári anyaga a könyvtárnak és a múzeumnak megfelelő elhelyezése után még mindig elhelyezetlenül, ideiglenes módon raktározódik részint az új múzeumi helyiségben, részint a színház folyosóin, házi színpadján és irodáiban elhelyezett szekrényekben, részint pedig a Csokonai utcai épületben teljes rendezetlenségben, elhanyagolt állapotban. Ennek a körülménynek nemcsak a helyiséghiány az oka, de az is, hogy a Nemzeti Színház költségvetésének nem áll módjában e rendkívül fontos történelmi dokumentumok szakszerű kezeléséhez, megőrzéséhez és feldolgozásához szükséges munkaerő és helyiség díjazásáról gondoskodni. Így volt ez a múltban is, és talán ennek a sajnálatos körülménynek eredményekéül tudható az a hiteles dokumentumokkal nemigen bizonyítható tény, hogy a Nemzeti Színház levéltári anyaga nem kis százalékban szétszóródott, illetéktelenek kezére került. Legutóbb is az Ernst Múzeum aukciója kapcsán figyelhettünk meg ilyen jelenségeket.⁴ Az ott aukcióra került anyagot az Országos Levéltár vásárolta meg és ő őrzi ma is. (Írtam harminc évvel ezelőtt.)

A színház tulajdonában maradt, jelentős irattári anyag szakszerű rendezésének és tudományos feldolgozásának fontos és sürgős szükségessége a Nagyméltóságod által elrendelt Nemzeti Színház-történet megírásával⁵ kapcsolatban merült fel olyan halaszthatatlan érvel, hogy e kérdés rendezésére vonatkozólag sürgős előterjesztéssel vagyok kénytelen élni Nagyméltóságodhoz. Az anyag jelen állapotában használhatatlan, annak szakszerű kezelésére sem költségvetési fedezet, sem helyiség a Nemzeti Színház rendelkezésére nem áll és így mély tisztelettel arra kérem Nagyméltóságodat, legyen kegyes hozzájárulását adni ahhoz, hogy ez a jelentős, megbecsülhetetlen értékű anyag külön kezelendő letétként az Országos Levéltárnak adassék át, ahol avatott kezek a készülő mű számára szakszerűen feldolgozzák, csoportosítják, kiégszítik az Országos Levéltár Nemzeti Színház-i történeti vonatkozású dokumentumainak fotokópiáival és így a teljessé tett anyag azután, mindenkor a szaktudósok rendelkezésére állva, megfelelő kezelésben és ellenőrzés alatt megőrzi a jövő számára a Nemzeti Színház múltjára vonatkozó összes fontos adatokat. Ha akár az egykor létesítendő magyar színház-történeti múzeum, vagy színház-tudományi kutatóinté-

zet, vagy pedig az új Nemzeti Színház ismét helyiséget és szakszerű kezelést tudna biztosítani a saját levél- és irattárának, akkor mi sem akadályozza az immár szakszerűen rendbeszedett, külön letétként kezelt anyag átszállítását az új otthonba.”

Két hónap múlva, 1937. január 15-én *Szily* államtitkár aláírta a VKM 14.665/1936. III. sz. miniszteri leiratot, amely a színház levéltárának a m. kir. Országos Levéltárban való elhelyezésére a felhatalmazást elvileg megadta. Érintkezésbe léptem dr. *Herzog Józseffel*, az Országos Levéltár főigazgatójával, akivel azután az átadás részleteire nézve megállapodtam. Az anyag „örök letétként” került át. Az átszállítás lebonyolítását *Pukánszky Kádár Jolán* végezte, az átadásról, illetve az örök letétként való átengedés technikai lebonyolításáról az állami színházak jogtanácsosa jegyzőkönyvet vett fel. Az év március 30-áról kelt Orsz. Lt. 164/1937. sz. átiratban nyugtázta *Herzog* főigazgató a Nemzeti Színház régi irattárának márc. 20-án történt átvételét és ugyanakkor kérte, hogy „amennyiben a jövőben még ezen régi irattárba tartozó iratanyag esetleg előkerülne, azt a már felküldött iratokkal való együttes megőrzés végett esetenként az Országos Levéltárnak a Színház küldje fel.”

A Nemzeti Színház levéltárának rendezését az Országos Levéltárban való átvétel után *Pukánszky Kádár Jolán* „szigorúan a történeti elv szemmel tartásával” kezdte meg. A nagyszámú iraton kívül „a színház sokágú üzemével kapcsolatos különböző nyilvántartókönyvek sokasága” — pontosan 359 darab, valamennyi nagyobb sorozatok töredéke — talált itt elhelyezést és feldolgozást.

„Az ügyvitel nyilvántartására való s más hivataloknál is fellelhető iktató, másoló, levelező és kézbesítő könyveken kívül nagy számban és nagy sokféleségben vannak itt — írja 1938-ban, — a színház művészi és személynévi életével összefüggő könyvek: szereposztó könyvek, kellék- és díszlet-leltárak, foglalkozási naplók, rendező-, próba- és jelmezkönyvek, a drámák zenerészeinek összeállításáról vezetett naplók, benyújtott drámák nyilvántartása, vádkönyv, a színházi törvényszék jegyzőkönyve, büntetéspénzek naplója. Egész külön csoportot alkotnak a különböző gazdasági ügyvitelre vonatkozó naplók: kiadások és bevételek naplója, pénztári napló, bérlet-jövedelmek naplója, az országos alap elszámolásai. Ezekről a könyvekről külön cédulakatalógus és lajstrom készül.”

Amikor *Pukánszky* nagy munkájához hozzáfekedett, még 300 000 irat és 359 folió nyilvántartás lehetett a forrása. Ennek ellenére joggal panaszkodik fel, hogy „teljes sorozatunk még az iktatókönyvekből sincsen; ezek is csak az 1852—1854. és 1887—1916 évekből vannak meg. Az iktatás bevezetése előtti időkből a levéltári anyag hiányainak még a mennyiségét sem állapíthatjuk meg s csak azokban az években vehetjük számba minőség szerint is a hiányzó iratokat, amelyekben nyilvántartó eszközökkel rendelkezünk.”

Akkor még senki sem sejtette, hogy hét esztendővel utóbb, 1945-ben, a Vár ostrománál mindez az anyag teljesen megsemmisül majd. A totális pusztulás után két évtizeddel irigységgel kell olvasnunk az 1938-ban megjelent közlemény záromondatát: „A hiány kétségtelenül igen számottevő, de a további pusztulástól megmentett anyag még így is a Nemzeti Színház s a magyar színjátszás és dráma történetének gazdag és értékes forrása, s egyben az egyetlen rendezett és hozzáférhető színházi levéltár Magyarországon.”

Ennek a hatalmas anyagnak egészét tanulmányozhatta át *Pukánszky*. A történelmileg fontos dokumentumokról nagyobb részben betűhíj másolatok, kisebb részben fotokópiák készültek műve megjelenése előtt — 1936—1940 között.

Ezekből publikált a Történelmi Társulat kiadásában megjelent kötet 296 iratot, tehát az átnézett anyag legfontosabb 1 ezrelékét. A megjelent *Iratok* 878 oldalas kötete⁶ őrzi a százéves Nemzeti Színház-i múlt dokumentumainak megmentett csekély töredékét. Ehhez csatlakozik az a valamivel több iratmásolat és fotokópia, ami a nyomtatásban megjelent dokumentumok feldolgozása során készült el, és amelyet *Pukánszky* debreceni otthonában őrizett meg. Ezeket a másolatokat a közelmúltban az OSZK Színháztörténeti Osztálya szerezte meg.

II

Az, hogy e mulandó művészi megnyilatkozás hazai múltja a jövőben történetíró számára egyáltalában tudományosan feldolgozható lesz, annak köszönhető, hogy a Nemzeti Színház irattárát negyedszázad előtt, az Országos Széchényi Könyvtár, a legilletékesebb szakintézmény vette gondjaiba. Több terv merült fel a száz év folyamán a színházban felgyűlt más felbecsülhetetlen értékű anyag sorsának rendezésére is. Már akkor természetesnek látszott, hogy a nemzet színháza irodalomtörténetileg és kultúrtörténetileg egyaránt fontos gyűjteményének a Nemzeti Múzeum, illetve az OSZK egyik különleges osztályán kell helyet találnia. A Nemzeti Színház — átmenetileg az említett bérház-lakásban otthont talált — gyűjteményének kiemelkedő értékét jelentették az 1837-től bemutatott drámák sűgő- és rendezőpéldányai. Jelentékeny részük nyomtatásban sohasem jelent meg, tehát a XIX. századi magyar drámatörténeti kutatás mellőzhetetlenül fontos forrásai. Ezenkívül különlegesen becses ez az anyag a magyarországi cenzúra története, valamint a magyar rendezés-történet szempontjából. Hasonlóan felbecsülhetetlen értéket képviselt a teljes színlapgyűjtemény, amelynek színháztörténeti forrásértéke jelentékenyen megnövekedett az irattári anyagnak a második világháború folyamán történt pusztulása következtében. A 30-as évek végén több alkalommal kísérletet tettem arra, hogy a fölöttes hatóság rendeletileg szabályozza e más jellegű anyag átvételét és megfelelő elhelyezését, azonban az időközben egyre feszültebbé váló nemzetközi helyzet és a második világháború kitörése elterelte erről a problémáról a figyelmet. Így azután ez a rég óhajtott rendezés csupán 1947-ben következett be, amikor a Nemzeti Színház könyvtára, színlapgyűjteménye és az akkor még fellelhető egyéb anyag az Országos Széchényi Könyvtár kezelésébe ment át. Az ott megszervezett Színháztörténeti Tárból kiegészült a könyvtár régi gyűjtemény-anyagával, s más színházak és magánosok hagyatéki vagy megvett anyagával.

Szorosan a Nemzeti Színház múltjának egy-egy részletébe világítanak be azok a nyilvántartási könyvek, amelyek kikerülték az Országos Levéltárba való felszállítást és így megmaradtak. Csak néhány példa: bútor- és kellékleltár, díszletek listáját tartalmazó könyvek, drámapíráló bizottsági jegyzőkönyvek 1876—1888 és 1908—1911, továbbá drámapíráló ítéletek 1856—1905 közötti évekből, igazgatósági jegyzőkönyvek 1845—1848, 1849—1851, 1853—1854, 1856, 1880—1883, 1886—1889-ből, intendánsi jegyzőkönyvek 1853—1854, 1878—1879 és 1884-ből, levélmásolatok 1848—1852, 1902—1903, ún. próbanapló 1851—1944 közötti évekből 15 szezonból, rendezőségi ülés jegyzőkönyvei, szerepnyilvántartások és szereposztó-könyvek, titkári jelentések 1870—1876-ból és 1922-ből, színházi törvényszéki jegyzőkönyvek 1841—1845, 1847—1849, 1853, 1862, 1875—76, 1883, 1890, 1898, 1903, 1912—13, 1927—1941, ügyelőkönyvek 1843—44, 1850,

bevételi főkönyvek 1844—1848, 1874—1875, 1875—1876, 1879—1880, 1884—1885, 1885, havi pénztári, ellenőri napló 1853—1885 között 16 évadból, napi pénztári naplók, színdarabok szerinti bevételi napló 1837—1881 és 1904—1933 közötti évekből, a Várszínház műsora 1833—1837 között és a Várszínház pénzügyei 1872—74 és 1878—1886 közötti években. Fontos kiegészítését jelenti a hazai színjátszás múltjára vonatkozó ismereteinknek az ugyancsak a Nemzeti Színházból a Színháztörténeti Gyűjteménybe került és itt őrzött *Krecsányi-hagyaték*; a társulat iratainak és könyvtárának sajnos csak töredékes anyaga. A Nemzeti Színház történetének, de általában a magyar színháztörténetnek kutatója igen sok értékes adatot, a színészek szereplésére, kapcsolataira, köz- és magánéletére vonatkozó mozzanatot találhat az Országos Széchényi Könyvtár Kézirat-tárának gazdag levélgűjteményében. Ott találtak helyet azok a színész-levelek is, amelyek a Nemzeti Színház egykori múzeumának anyagával együtt kerültek az Országos Széchényi Könyvtárba.

De mindez persze csak töredékes, nagyjából csak ereklyeértékű dokumentum; bár jelentősége egyenes arányban nő a múltra vonatkozó egyéb anyag megsemmisülésével vagy elkallódásával.

Ilyen, nagyrészt magánkézből származó anyagok közé tartozik az is, amire a következőkben kívánok utalni.

III

Aktív színházvezető koromban a múlt emlékeinek megmentésére irányuló kezdeményezéseim mellett gondom volt arra is, hogy az akkori jelent majdán megvizsgáló színháztörténész munkáját megkönnyítsem. A színházhoz érkező minden fontosabb miniszteriális leiratról ugyanúgy több másolat készült, mint a felterjesztésekről, vagy elvi jelentőségű jegyzőkönyvekről és színháztörténeti adalékként majd mérlegelendő levelekről. Az eredeti iratok és felterjesztések első másolata a hivatalos irattárban nyert elhelyezést, majd további másolatok különböző dossziékban gyűjtettek. Akkor úgy gondoltam, hogy a Nemzeti Színház történetének folytatólagos megírására az első száz esztendő legalaposabb ismerőjét, *Pukánszky Kádár* Jolánt kérem fel; ezért volt egy ún. „P. K. J.” jelzésű dosszié. Egyidejűleg tervbe vett *Emlékirataim* adatszerű alátámasztására „Priv.”(-át célú) dossziékban gyűlt az önmagam számára félretett anyag, végül egyes speciális területekről további kópiák készültek. Így pl. a *Bánk bán*, a *Csongor és Tünde* és *Az ember tragédiája* színpadi sorsára vonatkozó dokumentumok, a nyilasokkal folytatott sorozatos sajtóperek anyaga, bonyolultabb jogi vagy más konfliktusok iratai együtt is megtalálhatók voltak, és szükségtelen volt a hosszadalmas keresgélés, adott esetben az iktatott anyag megbolygatása.

Annál is inkább kívánatos volt ez a módszer az irattári anyag kezelésében, mert a Nemzeti Színház történelmi iratait akkor már az Országos Levéltár őrizte, és a jelzett megállapodás alapján minden naptári év végén az iktatószám szerint rendezett fascikulusokban felkerült a Várba az elmúlt esztendő dokumentációja. A kurrens ügyek előzményeinek felderítése céljából nem lehetett minden alkalommal az Országos Levéltárba szaladni, és így igazán csak egy-két alkalommal vált szükségessé az utánanézés a Várban őrzött korábbi iratokban. Mint a későbbi események igazolták, a másolatok elkészíttetése és őrzése hasznos volt más szempontból is.

A Vár ostroma alkalmával az Országos Levéltárban őrzött teljes Nemzeti Színház-i anyag — mint mondtuk — elpusztult. Tehát elégett a Várban az 1944. dec. 31-éig felküldött eredeti iratanyag is. Lehetetlen lenne tehát már negyedszázaddal utóbb, most, hitelesen dokumentálni a Nemzeti Színház történetét, ha a számos másolat nem őrzött volna meg másod-, sőt harmadpéldányban valamennyi fontos iratot.

A Nemzeti Színház iratait azonban további balszerencse üldözte. Amikor 1952-ben híre terjedt, hogy az ország közintézményei rendeletet kapnak iratselejtezésre, a Nemzeti Színház titkári irodájában egy szekrényben maradt iratokat *Magyar Bálint* akkori főtákar nézte át, és a legértékesebbnek tartott darabokat a jövő számára biztosítandó, átadta a Széchenyi Könyvtár Színháztörténeti Tárának megőrzés céljából és csak a többit küldte fel az Országos Levéltárba. Az 1932—1952 közti húsz évre vonatkozó irattári anyagnak két folyóméternyi mennyiségű e része négy évvel utóbb, 1956-ban pusztult el. Az a részleg pedig, ami a Színháztörténeti Tárban nyert elhelyezést, várta, hogy majd később történék döntés további sorsáról.

A „P. K. J.”-dossziék anyagát tehát *Pukánszky* őrizte gondosan debreceni Nagyerdőn levő otthonában, a „Priv.”-dossziék dokumentumait pedig én Hűvösvölgyben, a Tárogtató úton levő lakásomban. A több ládányi irat nem maradt érintetlenül 1945 telén és tavaszán, de annak megállapítása, hogy a teljesség milyen fokú csomkulást szenvedett, módszeres összehasonlító munka nélkül lehetetlen volt. Amikor magánkörülményeim a villa elhagyására kényszerítettek, a garázsban őrzött több ládányi anyagomat a Széchenyi Könyvtár Színháztörténeti Tárának ajándékoztam, ahol megtörtént az „ömlesztett” irat-tömeg első — témakörök szerinti — rendezése és 30 csomagban való elzárása.

Amikor munkahelyi áthelyezésem a Széchenyi Könyvtár Színháztörténeti Tárához megtörtént, *Keresztury Dezső* főosztályvezető ennek az anyagnak a rendezését és tudományos feldolgozását látta a legsürgősebbnek. Megállapodtunk abban, hogy *A Nemzeti Színház tíz esztendeje* (1935—1945) címen feldolgozom e színház igen válságos decenniumának hiteles történetét.

Elsősorban a hármas forrásanyag egyeztető összevetésére volt szükség: a „Priv.”-dossziékban gyűlt saját gyűjtésem, a *Magyar Bálint* által 1952-ben itt elhelyezett iratok fasciculusai és a „P. K. J.”-dossziékban Debrecenben fennmaradt és e mű megírása céljából ugyancsak a Színháztörténeti Tár rendelkezésére bocsátott iratok átnézése alapján kiderült, hogy a tárgyalandó 10 esztendő minden lényeges dokumentuma néha 2, sőt 3 példányban is rendelkezésemre áll, de egy feltétlenül meg van a három gyűjtemény valamelyikében. Következett az iratok kronologikus rendezése, hogy alapját alkothassa majd az évtized „kulisszák mögötti” történetének.

Csakhamar világossá vált előttem, ami különben is megélt színháztörténelem volt számomra, hogy egy közel 130 esztendő kultúrintézménynek életében nem lehet történetírói sormetszetekkel operálni. A következmények mindig az előzményekben hordják kiváltó okaikat. Teljesen hamis képet nyer az, aki a jelenségeket egy meghatározott évszámnál kezdi vizsgálni, a jelen esetben tehát 1935-ben. Bizonyos elhatározások, intézkedések, cselekedetek okainak motivációjáért távolabbra kell mennünk. Ezért látszott kíváncsúnak, hogy 1935 nyitányaként legalább három esztendővel visszamenjek az időben, és ha hiányosabban is találom, de mégis felkutassam a Nemzeti Színház életére vonatkozó adatokat

Hevesi Sándor távozásának pillanatától *Márkus László* igazgatói és *Voinovich Géza* kormánybiztosi működése alatt 1935. június 1-ig. Ugyanígy foglalkoznom kell azzal a rövidebb időszakokkal is, ami 1944. július 27-én történt leváltásom után *Kovács Aladár* 84 napos igazgatása és *Kiss Ferenc* 35 napos kormánybiztosi tevékenysége alatt történt a Szálasi-korszakban, az 1944. dec. 23-án lefolyt utolsó Nemzeti Színház-i előadásig.

Távozásom után ugyanis szoros kontaktusban maradtam a hozzám hű néhány munkatársammal, akiket nem fertőzött meg a fasiszta métely, sőt, hogy a bennem öntudatlanul élő historikusnak is megnyugtatóra tegyek, előfizettem a *Sajtófigyelő*-nél, hogy gyűjtsön össze számomra minden napi- és hetilapban megjelent cikket, ami a Nemzeti Színházzal összefüggésben áll. Ezek a lapkivágásokat tartalmazó zárt borítékok is hiánytalanul átvészelték a két évtizedet és csak most, történetírói munkám megkezdése alkalmával került sor felbontásukra és a cikkek elolvasására, amelyek e rendkívül zavaros korszaknak csaknem kizárólagos forrásai, mert érdemleges irattári anyagot a távozásom utáni időszakból a fent ismertetett okokból nem találhattam.

Ha elkészül az 1932—35 közötti csaknem három évad „nyitány”-ként történő ismertetése, talán új megvilágításba helyezi majd az 1935—44 közé eső teljes kilenc évad munkáját, úgyisintén az 1944. július 27-től 1944. december 23-ig tartó szinte teljesen ismeretlen öt hónap tényeinek utólagos feltárása is hozzájárul majd a feldolgozandó korszak helyes megítéléséhez és majdani értékeléséhez.

Nem túlzás tehát ha kijelentem, hogy ennek az időszaknak megmentett körülbelül ötezer irata, levele, jegyzőkönyve, feljegyzése szolgáltatja a Nemzeti Színház felszabadulás előtti közel másfél évtizedes életének majdani történetírói munkájához a legfontosabb forrásanyagot.

Jegyzetek

1. *Levéltári Közlemények*. XVI. évf., 1938.
2. *Levéltári Közlemények*. XVI. évf., (1938) 186—204. l.
3. *A Nemzeti Színház könyv- és levéltára* Budapest, 1903.
4. Ott bukkantak fel ugyanis régebben a Nemzeti Színház irattárában őrzött érdekesebb levelek, autográfiai és más dokumentumok.
5. Ugyanis javaslatomra elhatározást nyert, hogy a Nemzeti Színház centenáriuma alkalmából elkészül e kultúrintézményünk története.
6. *A Nemzeti Színház százéves története*. II. köt. Iratok. Bp. Magy. Tört. Társ. 1938.

Die Schicksale der Akten des Nationaltheaters

A. NÉMETH

In der Geschichte eines jeden Theaters bedeutet das Archivmaterial eine der wichtigsten Quellen. Das Theaterarchiv enthält immer die für Kritik und Publikum unbekannten und unzugänglichen Dokumente über Faktore, die das Leben eines Theaters — oft in einem grösseren Masse, als es notwendig wäre — beeinflussen. Eine besondere Bedeutung erhalten

die Archivbestände im Leben und in der Geschichte eines solchen nationalen Kulturinstitutes wie das Nationaltheater, das eine ganz besondere Stelle im öffentlichen Recht einnahm: es wurde nicht nur vom zuständigen Fachministerium, sondern zugleich auch vom Reichstag kontrolliert.

Anlässlich des 100sten Jahrestages des im Jahre 1837 gegründeten Nationaltheaters wurde seine Geschichte monographisch bearbeitet, und das diesbezügliche Archivmaterial im Landesarchiv aufgestellt. Die Verfasserin dieser Monographie, Jolán Pukánszky-Kádár, konnte noch zu ihrem Werk 300 000 Aktenstücke durchstudieren. Sie veröffentlichte ein Tausendstel dieses Materials, die geschichtlich bedeutendsten 300 Stücke. In den letzten Monaten des II. Weltkrieges, während der Verteidigung der Budaer (Ofner) Burg, wurde ein Teil des Landesarchivs zerstört. Dabei wurde das ganze Archiv des hundertjährigen Nationaltheaters zur Asche.

Der Verfasser dieses Beitrags, dr. Antal Németh, der zwischen 1935—1944, d. h. durch 9 Theatersaisons, Direktor des Nationaltheaters war, liess für seine Privatsammlung von einem jeden wichtigen Aktenstück dieses Jahrzehntes eine Kopie verfertigen, die er vor der Zerstörung retten konnte. Diesen, aus etwa 1000 Stücken bestehenden Bestand schenkte er der theatergeschichtlichen Sammlung der Széchényi-Nationalbibliothek, so dass die Geschichte dieser krisenhaften Periode des Nationaltheaters nun auf Grund dieser authentischen Dokumente bearbeitet werden kann.

Da die Aufstellung dieses Materials bereits begonnen wurde und auch seine geschichtliche Untersuchung bald unternommen wird, beschreibt Antal Németh kurz die Schicksale dieser Aktsammlung von 1935 bis heute. Die amtlich aufbewahrten Dokumente erlitten nämlich während dieser 30 Jahre noch weitere Beschädigungen.

Die seit der Befreiung gesammelten Materialien wurden im Jahre 1952 wieder im Landesarchiv untergebracht, sie verbrannten aber wiederum 1956, während der konterrevolutionären Kämpfe. Infolge dessen wurde der Wert eines jeden erhaltengebliebenen Belegs, Aktenstückes, einer jeden Aufzeichnung, die über die Vergangenheit des Nationaltheaters etwas aussagen kann, für die Geschichtsforscher vielfach erhöht.

